

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 127 2006

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2007 och för recensioner 1 september 2007.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

I *Samlaren* 127/2006 publiceras de bidrag av Hanif Sabzevari (Uppsala universitet) och Lisa Schmidt (Södertörns högskola) som belönats med Svenska Litteratursällskapets pris för bästa magisteruppsats i litteraturvetenskap läsåret 2004–05.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-24-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2006

i *Skuggans återkomst* är naturligtvis 'skuggan'" (s 182). Vid ett par tillfällen varieras "metafor" med termen "tecken". Hon identifierar tre olika funktioner som hon menar att skuggan har i texten. Men Brudin Borgs sätt att resonera om skuggan som ett återkommande fenomen med skiftande funktioner på olika nivåer i texten övertygar mig om att symbol är en mer korrekt benämning. Det kan visserligen vara svårt att fastslå vilket begrepp som bäst motsvarar de fenomen man försöker fästa vid en benämning. Gränsdragningarna mellan metafor och symbol kan vara besvärliga att göra. Jag kan också tycka att skuggsymbolet inte är uttömd. Mer skulle kunna sägas. Ett fantasi-eggande citat ur *Skuggans återkomst* kan anföras som exempel: "En stillhet vilar hos denna tablå – en enda människa, någon som sover, på väg in i djupnande skugga, orörlig, onåbar. Kanske är han redan död." (Gyllensten, *Skuggans återkomst*, s 106)

Det arbete som Camilla Brudin Borg har gjort är gediget och fantasifullt genomfört. Konsekvent studerar hon Gyllenstens litterära bildanvändning från *Camera obscura*, via *Carnivora*, de sk klippböckerna och de två romanerna med *I skuggan av Don Juan* och *Skuggans återkomst*. Det är alldeles tydligt att styrkan i Camilla Brudin Borgs avhandling ligger i den senare delen. Upplevelsen av läsningen blir att avhandlingen blir allt bättre ju längre läsningen fortgår. Svagheter i det första huvudkapitlet består men balanseras av den helhetsorienterade och inträngande läsning som görs i övriga kapitel av avhandlingen. När Lars Gyllensten formulerade följande karakteristik av sina mycket specifika läsare hade han förmodligen inte träffat Camilla Brudin Borg. Jag vågar emellertid tro att dessa ord också skulle ha omfattat henne:

Numera tycks jag mest intressera litteraturvetenskapare av facket – och inget ont i det. Ibland har jag sett det som att jag håller på att inlemmas i ett litteraturvetenskapligt museum. Emellertid – inom den lilla krets av läsare som jag kan glädja mig åt möter jag ofta ett starkt engagemang. (Gyllensten, *Minnen bara minnen*, s 172 f)

Johan Stenström

Olle Widhe, *Främlingskap. Etik och form i Willy Kyrklunds tidiga prosa*. Ellerströms förlag. Lund 2005.

Willy Kyrklund har under senare tid inte bara nått en publik position av det slag som understundom benämns "kult", han har även stärkt sina akademiska aktier genom att behandlas i en rad vetenskapliga verk. Nu senast är det Olle Widhe som i Göteborg disputerat på en avhandling benämnd *Främlingskap: Etik och form i Willy Kyrklunds tidiga prosa*. Det är en diger volym på 350 sidor. Men den är välformulerad och förhållandevis lättläst, så man kan möjligen tänka sig en publik även utanför det akademiska samfundet. Förlaget har också producerat en påfallande snygg volym, inbunden och illustrerad med foton, teckningar och brev – därtill föredömligt korrekturläst.

Främlingskap är en titel som väl sammanfattar Olle Widhes beskrivning av den livshållning som kommer till uttryck i Willy Kyrklunds tidiga prosa, varmed avses verken mellan 1948 och 1964. Även om perioden endast utgör cirka 1/3 av Kyrklunds författarverksamma liv var det under dessa år som han skrev de flesta av sina verk, vilket gör att de "tidiga" verken kvantitativt faktiskt dominerar författarskapet. Det kan vara bra att ha i åtanke då beteckningen annars kan leda till föreställningen att avhandlingen endast uppmärksammar ett begränsat och kanske famlande inledningsskede i författarens utveckling. Widhe behandlar emellertid inte samtliga verk från den aktuella tiden utan har koncentrerat sig på debutboken, dvs. novellsamlingen *Ängvålden*, och de fyra romanerna *Tvåsam*, *Solange*, *Mästaren Ma* och *Polyfem förvandlad*. Denna avgränsning motiveras av att man här "finner förutsättningarna till den koppling mellan etik och form som de senare prosaverken så tydligt signalerar" (s. 15). Formuleringen kan ge intrycket att de tidiga verken främst har intresse som ett slags förberedelsearbeten. Men så behandlas i alla fall inte *Polyfem förvandlad* varför man kanske kan diskutera om denna bok, som ändå dominerar avhandlingen, definitionsmässigt verkligen skall räknas till Kyrklunds tidiga prosa.

Kyrklunds verk har tidigare uppmärksammats i dissertationer av Gunnar Arrias, Gunnar Bäck, Paul Norlén och Jonas Andersson; licentiatavhandlingar har författats av Arne Florin, Johan Sahlin och av Olle Widhe själv. Två längre vetenskapliga artiklar har nyligen publicerats av under-tecknad, och författarskapet har även behandlats i

studentuppsatser på olika nivåer i Sverige och Finland. Därtill kommer en rad artiklar av olika slag. Olle Widhe talar i sin avhandling om "två centrala perspektiv" i forskningen, där det ena har en "etisk inriktning med fokus på författarskapets tematiska dialog mellan valfrihet och determinism, medan det andra perspektivet koncentrerat sig på olika formfrågor som rör genrerelaterade och narratologiska problem" (s. 11). Redan i avhandlingens undertitel markerar Widhe sin vilja att föra samman de två perspektiven.

Att diskutera skönlitteratur och etik har under senare år blivit så vanligt att man talar om en "etisk vändning". Återkommande namn i dessa sammanhang är Michail Bachtin och moralfilosoferna Martha Nussbaum och Emmanuel Lévinas. De två första är viktiga även för Widhe. Men där Nussbaum främst intresserat sig för traditionella realistiska romaner har alltså Widhe sökt sig till Kyrklunds modernistiska prosa, och hans tanke är att den etiska dimensionen här får en annan karaktär. Genom diverse litterära grepp sägs Kyrklund undergräva författarauktoriteten och därmed öppna för läsaren att gå i dialog med texten – vilket i sig skulle kunna ses som en etisk hållning. "Författaren tar", med Widhes fyndiga formulering, "sitt ansvar genom att inte ta ansvaret från läsaren" (s. 92). Därmed skulle läsaren också bli medveten om sin tolkande aktivitet och tvingas att reflektera över sin egen tolkning och de personliga bevekelsegrunderna för denna. Detta skulle i sin tur innebära att man faktiskt måste rannsaka sitt eget liv. Vad Bachtin beträffar är det naturligtvis dennes tankar om dialogicitet som Widhe hänvisar till. Lévinas förbigås märkligt nog med tystnad. Eftersom avhandlingen tangerar frågor av det slag som upptagit denne undrar man naturligtvis varför Widhe inte ens funnit hans frånvaro värd en kommentar.

Etikdiskussionen är enligt det inledningsvis formulerade avhandlingssyftet framställningens raison d'être. Men Widhe behandlar även andra frågor, och det så pass utförligt att de mycket väl hade kunnat omnämnas i syftesbeskrivningen. Det gäller ambitionen att placera de behandlade verken i en samtidskontext, att ge en receptions-historisk översikt och att teckna en bild av hur Kyrklund, för att låna en formulering från Espmark, erövrar sitt språk. Här rör sig Widhe på traditionell litteraturhistorisk mark, och metodiskt är dessa frågor inte lika intrikata som den om förhållandet mellan estetik och etik.

Hur Kyrklunds verk togs emot av samtidskritiken redovisas genom att ett stort antal recensioner refereras. Det visar sig då att författaren ingalunda varit så ringaktad som han understundom låtit antyda. Den samtidskontext som Widhe uppmärksammar gäller såväl historiska händelser som idé- och kulturdebatt. Man kan säga att han här går vidare längs det spår som Gunnar Arrias lade ut i sin avhandling *Jaget, friheten och tystnaden hos Willy Kyrklund* (1981), och han bidrar därmed ytterligare till att modifiera bilden av Kyrklund som en tidlös solitär, obekymrad om tidens litterära och ideologiska strömningar. På ett övertygande sätt visar Widhe att Kyrklund, låt vara på sitt speciella sätt, behandlar en rad frågor som även andra författare vid samma tid ägnade sin uppmärksamhet. Kyrklund debuterade när Kafka och den franska existentialismen just hade fått genomslag i Sverige och modernismen gått segrande ur den s.k. obegräplighetsdebatten. Det var en tid när man bröt upp gamla former och lät andra verkkningsmedel än intrig och realism dominera framställningen. Konstnärsrollen och författarens förhållande till läsaren diskuterades liksom den intellektuelles position i samhället och kravet på ideologiskt ställningstagande. Kalla kriget, tredje ständpunkten och den något senare stora trolöshetsdebatten engagerade en rad skribenter, och även om Kyrklund här framstår som ett betydligt mer perifer namn än Ingemar Hedenius, Artur Lundkvist, Eyvind Johnson, Lars Ahlin och Lars Gyllensten visar Widhe att han förvisso var en författare i tiden. Det gäller understundom även på detaljnivå som i fallet med filosofen He I i *Mästaren Ma*. Att i denne se Ingemar Hedenius är ingen nyhet, men Widhe kan mer exakt än sina föregångare göra troligt vad Kyrklunds tjuvnyp gäller.

Viljan att visa hur Kyrklund finner sitt språk yttrar sig främst i diverse kommentarer som ger uttryck för uppfattningen att författaren alltsedan debuten är på väg någonstans, närmare bestämt mot framställningsformen i *Polyfem förvandlad*. Således sägs *Ångvälden* ge "en föraning om den dialogiska och mer uttryckligt läsarorienterade formen i romanen *Tvåsam*" (s. 34). *Solange* utgör "en vidareföring av etiken och estetiken från *Tvåsam*" (s. 111) som även lagt en grund för den "extremt flertydiga prosaform" vi finner i *Mästaren Ma* och *Polyfem förvandlad* (s. 95). Kyrklunds 50-tal beskrivs som en "oavbruten kamp med olika uttryckssätt och skönlitterära former" (s. 131), en kamp vilken uppenbarligen tänks överständer

1964 med *Polyfem förvandlad* som ”sammanfattar en central dimension i författarskapets form-experimenterande” (s. 180) och representerar, efter vad jag förstår, det som Widhe med en något olycklig formulering kallar ”författarskapets slutgiltiga form” (s. 131). Själva har jag svårare att se en så klar kausal utveckling i Kyrklunds prosa, och än svårare blir det om man väger in de här utelämnade novellerna och reseskildringarna. Detta är dock av mindre betydelse, och jag kan tänka mig att detta evolutionära perspektiv mest tillkommit som ett försök att få in någon form av progression i själva avhandlingen, där kapitlen om de olika verken annars är tämligen likartat uppbyggda och alla resulterar i ungefär samma slutsatser.

Att Kyrklund är en författare som gärna arbetar med allusioner och intertexter har uppmärksamats av de flesta som skrivit om honom, men Widhe kan bidra med ett tungt vägande fynd. Övertygande visar han att Jobs bok ofta återkommer som intertext, eller pretext som Widhe väljer att precisera det, i Kyrklunds verk. Och det är verkligen en pretext med tematisk betydelse då den uppenbarligen fungerar som något för Kyrklund att ta spjörn mot och förhålla sig till. Widhe anser det ”inte helt orimligt” att påstå att denna bibliska text ”fungerar som hela författarskapets pretext” (s. 72). Om detta är naturligtvis svårt att ha någon uppfattning, men poängen hos Widhe är att redan Jobs bok formulerar vad han anser vara centralt för Kyrklunds samlade verk, nämligen ”protesten mot människans exil” (s. 72). Det som skiljer Kyrklund från Bibeln, och som skapar spänningen mellan prentexten och texten, är att det hos Kyrklund inte finns någon Gud som trots allt och till sist garanterar en moralisk ordning. Ett fynd av mer kuriositetsvärde gäller ursprunget till den märkliga supvisa som förbryllat många läsare av *Tvåsam*. Det tycks mig dock som att Widhe gör lite för stor affär av denna studentspextexts betydelse, något som f.ö. aktualiserar ett generellt metodproblem: hur ska man bete sig om en text väcker associationer till en annan text eller föreställningsvärld? Det är ingen lätt fråga, men jag hade gärna sett att Widhe diskuterat den i stället för att oreflekterat låta associationerna löpa. Det sker nu alltför ofta. Beträffande Jobs bok bör dock understrykas att han tydligt och med textexempel kan visa dess rimlighet och relevans som pretext.

Men låt oss nu äntligen se närmare på det som Widhe formulerar som avhandlingens egentliga

syfte. ”Vad som saknas i tidigare kommentarer till Kyrklunds författarskap är en övergripande diskussion som behandlar relationen mellan texternas etiska tematik och hybridliknande prosaform. Syftet med den kommande undersökningen är följaktligen att klargöra kopplingen mellan etik och form i författarskapets tidiga prosa.” (s. 14) Denna koppling studeras ur två aspekter: dels drivs tesen att det Kyrklundska formspråket har vissa bestämda etiska implikationer, dels att det är Kyrklunds etiska grundhållning och språkfattning som har fått honom att medvetet välja ett formspråk som ”inte upprättar texten som auktoritet” (s. 15) utan tänks aktivera läsaren till egen etisk reflektion. Widhe vill uppmärksamma ”berättandets funktion” och ”hur texten kommunicerar med läsaren genom sin form” och tänker sig ”bidra till den litteraturvetenskapliga förståelsen av Kyrklunds författarskap genom ett etiskt betraktelsesätt”. Dessutom vill han ”försöka skissera en inledning till en etiskt intresserad läsart som tar hänsyn till den modernistiska textens experimentella och språkliga inriktning”. (s. 14) Sin metod beskriver han som ”nyformalistisk” och inspirerad av ”den Bachtinorienterade litteraturforskningen” (s. 15). Därmed avses ”ett sätt att närma sig texten som inte nöjer sig med uppräknandet av formella förhållanden och strukturer. Istället undersöks formernas betydelse i en historisk situation, i relation till den litterära traditionen och läsaren” (s. 15).

Därmed har man Widhes infallsvinkel klar för sig. Men jag hade gärna sett en mer konkret metodbeskrivning som haft något att säga om hur undersökningen i praktiken är tänkt att gå till, detta desto mer som metodfrågor just inte diskuteras vidare. Jag vill nog också hävda att den bild som ges av den formalistiska litteraturforskningen – jag antar att forskare som Tomasjevskij, Ejchenbaum och Sjklovskij avses – är starkt missvisande. Det hade kort sagt inte skadat med en utförligare presentation av syfte och metod. Inte minst kan man fundera över räckvidden i föresatsen att skissera en helt ny läsart för modernistiska texter. Nå, detta något vidlyftiga projekt tycks i alla fall ha gått förlorat under resans gång, vilket möjligen är lika så gott då det sannolikt skulle ha krävt en helt egen avhandling.

Avhandlingens sista kapitel, ”Estetiken: etikens form”, summerar väl vad Widhe anser sig ha kommit fram till. Här konstateras att det hos Kyrklund finns ett ”idealiskt färgat krav på rättvisa”

(s. 265) riktat mot tillvaron, ett krav som tillvaron emellertid inte kan leva upp till varför människans situation kan påminna om Jobs. Människan lever i exil från Gud. Tillvaron karaktäriseras av meningsförlust, nyckfullhet och Guds frånvändhet, världsordningen av sin "orättfärdighet och godtyckliga likgiltighet" (s. 265). Trots vetenskapen om det utsiktslösa i sina ansträngningar framhårdar emellertid människan i sina moraliskt grundade protester och krav och i sina försök att tala Gud till rätta. Det förklarar varför Kyrklund så ofta återkommer till Jobs bok. Men trots den grundläggande och nästan förlamande pessimismen menar Widhe att Kyrklunds prosa tycks rymma "en möjlighet att hävda ett värde trots allt" (s. 265). Samtidigt påpekas att etiken enligt Kyrklund inte kan "ge det moraliska jaget någon fast grund att stå på, i form av principer som kan tillämpas generellt". Analogt med detta "underminerar Kyrklunds experimentella romaner ständigt sin egen auktoritet" varför den experimentella formen kan "förstås som ett försök att aktivera en mer självständig läsarehållning", vilket i sig vore att betrakta som ett etiskt projekt genom att läsaren manas "till ansvar för sin egen läsning och sitt eget liv" (s. 266).

Som framgått är etik ett centralt ord i avhandlingen, men det klargörs aldrig riktigt vilken innebörd som läggs i begreppet. Det tycks mig i alla fall som om Widhe resonerar om tre olika saker med etiska implikationer, och att han därvid hävdar att Kyrklund: 1) hyser den bestämda uppfattningen att naturen och världsordningen, "Gud" om man så vill, saknar en inneboende moral av det slag som människan, eller i varje fall Willy Kyrklund, skulle önska sig. Vad jag förstår måste det innebära att etik för Kyrklund, grovt sammanfattat, handlar om rättvisa och godhet i betydelsen oegennytt. Här befinner vi oss i gränslandet mot teologi och metafysik, 2) företräder en situationsetisk uppfattning och således anser att det inte går att avge generellt giltiga svar i etiska frågor samt 3) frågar sig hur vi kan och bör bete oss i en värld som saknar en inneboende och allmän moral och därmed också ett moraliskt självreglerande system.

Vi skulle alltså kunna säga att den etiska diskussionen hos Kyrklund egentligen förs på två plan: ett metafysiskt och ett mer praktiskt, vardagligt mellanmänniskt. Men den dialogicitet, det rum för läsaren, som Widhe lyfter fram kan vad jag förstår endast gälla den senare och då blott den del

som berörs av punkt 3 ovan. Vad gäller punkterna 1 och 2 resonerar Widhe som att Kyrklund har en mycket bestämd uppfattning vilken vi läsare ingalunda inbjuds att diskutera eller ifrågasätta. Det gör att Widhes tes om avsaknaden av norm i Kyrklunds verk hade behövt kvalificeras, ty i praktiken förutsätts ju att Kyrklund har en mycket bestämd grunduppfattning i avgörande frågor. Här uppstår också ett metodproblem. Om det verkligen förhåller sig så, vilket Widhe tycks utgå från, att de litterära greppen i sig leder till dialogicitet, varför genereras denna i så fall bara i samband med den etiska diskussion som kan hänföras till punkt 3? Borde inte effekten bli generell?

Utläggningen av Kyrklunds världsbild synes mig helt rimlig och kan förankras såväl i hans skönlitterära verk som i hans essäer och uttalanden. Det problematiska uppstår när vi nalkas dialogiciteten och textens verkan på läsaren samt vilket slags läsare det egentligen är vi talar om. Som kommer att framgå har jag i en rad frågor av teoretisk och metodisk karaktär en annan uppfattning än den som Olle Widhe, och flera med honom, representerar. Det är också dessa divergenser, inte minst frågan hur en fiktionstext fungerar, som jag finner mer intressanta att lyfta fram än diverse enskilda tolkningsavvikelser.

Widhe lanserar tre "läsorienterade grepp" (s. 19) som grundläggande för vad han kallar Kyrklunds "gestaltningemetod" (s. 14). Dessa är allegorin, exempelstrukturen och montageformen. Det förutsätts att dessa tre företeelser *per se* ger en viss bestämd effekt, nämligen den att läsaren blir medveten om sin egen tolkningsaktivitet och därmed om sitt ansvar för tolkningen. Detta leder i sin tur till att man måste se sig själv som ett etiskt subjekt. Det är alltså inte så att etiska frågor nödvändigtvis behöver behandlas i texten utan de tänks väckas till liv av de litterära greppen i sig. Det räcker alltså för Widhe att göra troligt att Kyrklunds texter verkligen fungerar som allegorier, montage och exempel för att därmed också "nä en förståelse för hur de genererar sin betydelse i förhållande till läsaren och vilka etiska implikationer denna läsartillvändhet har" (s. 297, not 50). Som metod lämnar detta förfaringsätt ett och annat att önska eftersom det bygger på ett antal tvivelaktiga grundantaganden som aldrig diskuteras eller ifrågasätts. Speciellt besvärande är språnget från textens funktion till läsarens reaktion. Man skulle också kunna säga att Widhe här diskret överger den Bachtinska nyformalism

han inledningsvis bekände sig till genom att resonera som om en viss form eller ett visst grepp alltid ger samma effekt – medan Bachtin poängterar att exempelvis formell dialogicitet mycket väl kan ha en monologisk funktion.

En allegori brukar uppfattas som en framställning som säger en sak men tänks tala om något annat. En allegorisk berättelse presenterar en historia vilken är att betrakta som ett slags sammanhängande metaforsystem vilket ger en annan historia när det avkodas – som t.ex. Guillaume de Lorris *Romanen om rosen* och Olof Dalins *Sagan om hästen*. Nu vet alla som läst Kyrklund att han inte skriver allegorier av detta slag. Men Widhe hänvisar till allegoriforskare som Deborah Madsen och Maureen Quilligan vilka hävdar att vi efter Kafka har fått en modern form av allegorisk framställning som på viktiga punkter skiljer sig från den gamla. Kanske kan man säga att den snarare driver gäck med våra allegoriska förväntningar än infriar dem. Framställningen signalerar att den betyder något annat än det konkret ut-sagda men visar sig omöjlig att dechiffrera. Widhe sammanfattar det som att den moderna allegorin inbjuder till ”en tolkningsaktivitet som påminner om den som krävs vid läsningen av äldre allegoriska texter” samtidigt som den ”avstår från att tillsluta berättelsen på en definitiv tolkningsnivå”; han citerar Madsen som skriver att den ”ger stöd åt ett antal olika möjliga läsningar på samma gång som läsaren medvetandegörs om att tolkningarnas giltighet är individens eget ansvar” (s. 20). Genom att peka utöver sig själv samtidigt som den ger sken av att återberätta ett faktiskt händelseförlopp klargör allegorin att den bara är en text, en konstruktion, som det är läsarens sak att tolka. Det gör, skriver Widhe, att texten kan forma sig till ”en tankemodell som involverar läsaren i en aktiv och självreflekterande tolkning – där människans existentiella villkor och etiska situation står i centrum” (s. 21). Såväl Madsen som Quilligan utgår nämligen från att allegorier behandlar just existentiella eller metafysiska frågor, vilket, efter vad jag förstår, måste innebära att vår svenska Grälle bör motas ut ur sin vedertagna genspilt. Att det rimliga i detta inte ifrågasätts eller diskuteras är ett exempel på vad jag uppfattar som ett generellt problem i avhandlingen, nämligen bristen på förhållningssätt till teorier och ”auktoriteter”. Widhe frågar sig aldrig, med undantag för Nussbaum, om det som sägs är rimligt eller inte och om, och i så fall hur, det är app-

licerbart på Kyrklund. Det medför att han omväxlande kan hänvisa till Nussbaum och Bachtin när det gäller dialogicitet utan att ta hänsyn till att de knappast talar om riktigt samma sak. Han beaktar inte heller att Karl-Heinz Stierle och Stephen Barney med exempelberättelser faktiskt avser olika företeelser.

Exemplum-berättelsen har karaktäriserats som ”en kort åskådliggörande berättelse som ingår i en större framställning för att konkretisera en moralisk tes eller illustrera en egenskap och dess följder” (s. 23). Widhe hänvisar dock till Stierles mer ”narrativa och mottagarorienterade infallsvinkel” (s. 24) som fruktbar för att klargöra exemplets funktion hos Kyrklund. Stierle sägs mena att ett övertygande exempel kräver en överensstämmelse ”mellan den narrativa strukturen och mottagarens situation” (s. 24). Det låter märkligt. En situation kan ju knappast vara en narrativ struktur, och det är inte heller så Stierle själv uttrycker saken. Han beskriver exempelberättelsen som en struktur sammansatt av tre faser: situation, beslut och resultat (”situation, decision, outcome”). Det som krävs för att vi skall uppfatta exempelberättelsens beslut och resultat som relevanta för oss är helt enkelt att vi känner igen oss i den inledande situationsbeskrivningen. Det paradoxala med Kyrklunds exempel är emellertid, som Widhe påpekar, att de ingen vägledning ger. I stället för att erbjuda ett entydigt handlingsalternativ uppvisar de ”en oförlöst spänning mellan konkurrerande livshållningar” (s. 24). Denna formulering tror jag inte betyder att Widhe menar att Kyrklund inom samma berättelse tänks presentera olika och konkurrerande exempel utan snarare att varje enskilt exempel så att säga på egen hand kollapsar i sin didaktiska funktion. Exakt hur Widhe tänker sig detta är oklart. Han säger att ”den eftersökta strukturlikheten mellan exempelberättelsen och läsarens situation förblir en problematiserande knut” (s. 24). Men om man återknyter till Stierles triad borde man väl kunna uttrycka det som att kollapsen sker i den avslutande fasen på så sätt att en situation tecknas och ett beslut beskrivs men att resultatet framstår som så oklart eller tveeggat att man känner sig snuvad på den vägledning man hoppats få. I stället för att få ett klargörande besked ställs man inför en tolkningsuppgift. Så fungerar det i alla fall i den historia som pythian i *Polyfem förvandlad* berättar för en officer och som Widhe behandlar på sidan 221. Här får rentav pythian själv kommentera detta

förhållande: ”Men jag glömmer, att det som du, o tärningspelare, i första hand vill ha reda på, det är hur det gick. Det är ju detta som skänker erfarenhet; ju svårare öde dess mer erfarenhet. Jag vet inte hur det gick.”

Montaget, skriver Widhe, får inte uppfattas som att en sammanhängande berättelse har klippts sönder och fragmentiserats. Tvärtom fungerar det så att skilda element sammanförs och placeras oförklarade invid varandra, varvid de får ”en verkan utöver de enskilda delarnas” (s. 22). Han citerar Allan H. Pasco som gör en distinktion mellan collage och montage med innebörden att ”collagets kompositionsmetod består av ett uppklistrande av flera från varandra isolerade brottstycken, vilkas mening skapas främst i relation till en helhet” medan montaget sammanför ”redan betydelsemängda helheter”. Montaget fokuserar alltså inte ”på splittring utan på integrering av helheter i helheter” (s. 176). Men genom att ständigt växla perspektiv och konfrontera olika utsagor öppnar, enligt Widhe, montaget ”den skriftliga framställningens monologiska karaktär och en dialogisk relation till läsaren kan upprättas” (s. 23).

Två av de tre greppen, allegorin och exemplet, är alltså hos Kyrklund strängt taget inte vad de utger sig för att vara. Vi skulle kunna säga att Kyrklund arbetar med kvasi-allegorier och kvasiexempel och att det också är själva poängen. Som läsare drivs vi in i ett förståelsemönster som inte visar sig fungera och som därför, enligt Widhe, tvingar oss till aktivt medskapande. Vi tänks inte bara följa med i författarens framställning och reflektera över vad som händer inne i diegesen utan vi tvingas dessutom att bli medvetna om vår egen tolkande aktivitet. Montaget anses fungera likartat då det gäckar vår förväntan på en romanstruktur som av sig själv genererar sammanhang och mening.

Metodiskt finns, vad jag kan se, inte mycket att hämta hos de auktoriteter som åberopas. I stället för att visa varför Kafkas *Förvandlingen* prompt måste uppfattas som en allegori tar sålunda Madsen bara för givet att så är fallet och övergår till att resonera om olika möjliga tolkningar av novellen. Inte heller Quilligan är till stor hjälp, även om hon nämner vissa kännetecken för allegorisk framställning. Denna svårighet att operationalisera de auktoriteter som Widhe lutar sig mot – det gäller i hög grad även Bachtin – gör att de i praktiken snarare än att ha underlättat framställningen skapat en viss förvirring. Det blir inte

bättre av att Widhe understundom, utan att kommentera saken, gör avsteg från sina annars inte ifrågasatta auktoriteter. Att termen ”allegoriserar” ges en annan och motsatt innebörd än hos Madsen och Quilligan är av mindre betydelse. Men nog borde förhållandet mellan montage och allegori ha diskuterats med tanke på att såväl Madsen som Quilligan förutsätter en sammanhängande berättelse för att en framställning över huvud taget skall kunna fungera som en allegori. Samtidigt kan man säga att det hos Widhe sker ett slags förtunning av allegoribegreppet så att snart sagt varje text som inte är rent faktaredovisande beskrivs som allegorisk, speciellt om den framstår som lite knepig och pockar på tolkning. Det gäller emellertid även Madsen som kan beskriva den allegoriska texten på ett sätt som torde gälla all fiktionell framställning.

I samband med Stierle finns anledning att fråga sig i vilken utsträckning och på vilket sätt hans resonemang egentligen är användbara på fiktionstexter. Hans strukturtriad beskriver närmast hur exempelberättelsen fungerar i en konkret samtalsituation av ett slag som inte är för handen när en författare riktar sig till en anonym publik. Däremot kan den situationen förekomma inom fiktionen, som t.ex. i *Polyfem förvandlad*, och i så fall kan man säga att Stierle beskriver varför karaktären officeren måste bli besviken på karaktären pythians historia och varför vi som läsare förstår denna hans besvikelse. Men hans besvikelse är ju inte nödvändigtvis vår. Kort sagt hade Widhe behövt kvalificera hur han använder sig av Stierles resonemang och hur han tänker sig att det kan fungera för att beskriva kommunikationen mellan författare och läsare.

Widhe hävdar inte att Kyrklunds prosateknik låter sig uttömmande förklaras med de tre grepp som han diskuterar, men han tycks ändå lyfta fram dem som avgörande för vår förståelse av den. Jag hade dock gärna sett att han berört åtminstone ett, och minst lika viktigt, grepp till. Få torde förneka Kyrklund som satiriker, men det intressanta i detta sammanhang är naturligtvis att en fungerande satir förutsätter just det samförstånd mellan författare och läsare som Widhe anser att de andra greppen omöjliggör. Att behandla satiren hade alltså kunnat vara ett sätt att pröva analysens bärighet genom att utsätta den för motstånd och tänkta invändningar, något som nu inte förekommer i avhandlingen.

Även om jag är kritisk mot hur begreppen alle-

gori, exempel och montage hanteras måste sägas att de är välfunna när det gäller att beskriva och diskutera vissa aspekter av Kyrklunds prosakonst. Problem uppstår när Widhe tar det kvalitativa steget att dessutom hävda att de i sig medvetandegör oss som läsare och som etiska subjekt. För det första finns inget som säger att de alltid måste fungera på samma sätt. Varför skulle inte montage-tekniken kunna användas för att bygga upp en sammanhängande och bestämd betydelse ungefär på samma sätt som Riffaterres matrismodell beskriver? För det andra finns inga kausalsamband mellan hur en text fungerar och hur en faktisk läsare beter sig. Det finns även en inbyggd motsägelser i Widhes resonemang. Eftersom Kyrklunds romaner sägs vara så konstruerade att ingen visdom finns att utvinna ur dem menar han att läsaren tvingas inse att alla ställningstaganden och tolkningar sker på eget ansvar. Därigenom skulle läsaren inte bara bli etiskt medveten utan även bibringas insikten att det är den aristoteliska situationsbundna, icke-normativa och icke-generella, etiken som bäst fångar vår faktiska moraliska belägenhet. Men hamnar vi inte därmed i något som påminner om det som filosoferna benämner "lögnen-paradoxen"? I detta fall skulle man ju med fog kunna hävda att läsaren visst tänks utvinna en visdom ur texten, rentav en högre visdom i form av en metavisdom.

Liksom "etisk" är "läsaren" ett nyckelord i de resonemang som förs; poängen är ju att visa hur Kyrklunds formspråk tvingar läsaren att bli etiskt involverad. Men vem är denne läsare? Något egentligt svar ges inte. Den enda läsare som Widhe utifrån sin metod *kan* tala om är den textbaserade konstruktion som Wolfgang Iser kallar den implicerade läsaren. Likväl tycks det vara den reelle Kyrklundläsaren, läsaren av kött och blod, som avses. Widhe tycks kort sagt inte göra någon åtskillnad mellan dessa väsensskilda instanser eller, för den delen, mellan dessa och vad man på engelska kallar "the narratee" (den inom diegesen tänkte mottagaren av berättelsen). Nu blandas företeelser från olika ontologiska nivåer och behandlas som vore de delar av en och samma verklighet. I stället för att se det som att författaren med sitt verk kommunicerar med läsaren, och därvid bl.a. använder sig av berättare och karaktärer, förutsätter Widhe att såväl berättare som karaktärer på egna villkor kan blanda sig i denna kommunikation. Det gör att hans framställning av läsarens förhållande till texten och hans be-

skrivning av den dialogiska situationen inte framstår som logiskt hållbar. Ett av mina argument för att Kyrklunds texter inte fungerar i enlighet med Widhes beskrivning är att fiktionstexter över huvud taget inte *kan* fungera på detta sätt. En fiktionstext är så att säga färdig, och allt vi kan göra är att pröva dess perspektiv och att förhålla oss till den. Vi kan som läsare mycket väl inse att en författare vill att vi skall tänka själva och rannsaka vårt inre. Men det finns ingen psykologisk, och definitivt ingen litterär, determinism som också tvingar oss att göra detta. Att i texten se en uppmaning att tänka själv är inte annorlunda än att se en uppmaning att anamma författarens sätt att tänka. I båda fallen har vi förstått vad författaren vill säga oss. Härvidlag skiljer sig inte Kyrklund från Dante eller Dickens. Hur man som enskild person sedan förhåller sig till det sagda är en annan sak. Jag kan notera att en framställning förordar kaffe framför te och finna denna attityd sympatisk eller irriterande eller jag kan notera att författaren vill att jag själv skall ta ställning – och finna *denna* attityd sympatisk eller irriterande.

Jag har redan nämnt att allegori, montage och exempel behandlas som grepp med en inneboende effekt. På samma sätt resonerar Widhe om två andra företeelser som spelar en avgörande roll i hans argumentation för textens dialogicitet och läsartillvändhet, nämligen apostrofering och synvinkel. Det förutsätts att varje "du" som inte har en uppenbar inomfiktional adressat riktar sig ut till (den reella) läsaren och därmed gör oss delaktiga av framställningen. Vi tänks alltså faktiskt besvara detta tilltal i stället för att bara behandla det som en retorisk figur i ett bestämt språkspel där ett "du" lika gärna kan fungera som ett slags lyriskt jag. Att se förekomsten av ett "du" som liktydigt med en talaktssituation kan ge nog så egenartade resultat och medför hos Widhe att författare, berättare, karaktärer och läsare behandlas som aktörer inom en och samma verklighet.

Ytterst är det författaren Willy Kyrklunds estetik och etik som Widhe vill åt, men i praktiken tycks han mig glida mellan författare, implicerad författare och berättare. Inte minst den siste kan få en motsägelsefull roll och ibland rentav behandlas som den som konstruerat texten, trots att detta måste vara författarens exklusiva privilegium. Eftersom de olika berättarinstanserna är av sådan vikt för framställningen är det lite förvånande att inget verk som hade kunnat göra reda för dem konsulterats. Det gäller även hur ett grepp som

fokalisation, och då inte minst fri indirekt anföring (FID), fungerar. Att Widhe i dessa sammanhang använder den lite ålderdomligt klingande termen erlebte rede är symtomatiskt då hans enda referens inom detta på senare tid så uppmärksammade område är Staffan Björcks nu drygt 50 år gamla *Romanens formvärld*. Att berättaren i några fall tillskrivs avsnitt som är uppenbart internt fokaliserade kan leda till avgörande misstag, som i analysen av "Ångvålen", men det verkliga problemet är ändå föreställningen att FID alltid får oss att sympatisera med den vars tankar och känslor återges. Denna åsikt får nämligen stor betydelse för resonemangen om norm och dialogicitet. I själva verket är FID ett neutralt grepp som lika gärna kan användas för att väcka vår antipati som vår sympati. Så fungerar det i novellen "Prognos: negativ", vilket Widhe också instinktivt tycks ha uppfattat när han beskriver de två perspektiv som ställs mot varandra som "förtingligande" och "avpersonifierande" respektive "reflekterande", "in-kännande" och "förmänskligande" (s. 45 f.). Men hans axiom angående FID:s funktion får honom sedan att gå på tvärs mot den egna läsoplevelsen och hävda att de två perspektiven är likvärdiga och att någon norm sålunda inte går att utläsa. I samband med *Solange* hävdas åter att någon norm inte finns och att detta kan förklaras av att synvinkeln är likvärdigt fördelad mellan antagonisterna Hugo och Solange. Ändå kan Widhe, på goda grunder, karakterisera Solange så att hon framstår som en direkt inkarnation av sin författares egen livssyn sådan Widhe själv beskrivit den med utgångspunkt i Kyrklunds verk.

Därmed är vi osökt framme vid Widhes förhållande till tidigare forskning, ett delikat ämne då det delvis berör mig själv. Avhandlingen rymmer rikligt med referenser till föregångare; problemet är att dessa ofta gäller mindre viktiga detaljer medan övergripande insatser kan lämnas okommenterade. Detta drabbar främst Gunnar Arrias. I sin avhandling har han liksom Widhe behandlat konstnärsrollen, engagemanget och språkproblematiken och placerat Kyrklund i en samtidskontext med namn som Ahlin, Gyllensten och Arnér. Han har också ägnat estetiken i *Polyfem förvandlad* stor uppmärksamhet. Det borde sålunda ha varit självklart för Widhe att klargöra hur han står i skuld till Arrias, vari hans egna bidrag består och på vilket sätt han eventuellt skiljer sig från sin föregångare. Men detta framgår knappast utan lämnas åt läsaren att själv uttröna. Saken blir inte

bättre av att den inledande forskningsöversikten är mager och med korta omdömen som mer påminner om recensionsprosa än om kritisk vetenskaplig framställning. Lite väl ofta har jag också i marginalen nödgats notera att det som Widhe här nämner redan har behandlats av andra utan att detta framgår. Skriver man om formspråket i *Tvåsam* och dialogiciteten i *Mästaren Ma* bör man rimligen referera till Arne Florin, och behandlar man frågan om de två vaktmästarnas ontologiska status i samma roman borde det nog finnas en hänvisning till undertecknad och även till Gabriella Floman som intar en radikalt annorlunda ståndpunkt i denna fråga. I samband med "Don Quijote-avsnittet" i samma roman uppmärksammas min gamla D-uppsats men inte min senare artikel där episoden diskuteras på ett annat och långt mer ingående sätt. Widhe anger visserligen att han inte delar min syn på normen i *Solange*, men när han fastslår berättarhållningen som avgörande för hur denna etableras hänvisar han bara helt kort till Arrias och nämner inte att min artikel om romanen är en 40-sidig principiellt hållen polemik mot just denna uppfattning. Eftersom saken är helt avgörande för Widhes analys hade man nog förväntat sig att få den diskuterad. Det här sagda har inte bara en forskningsetisk aspekt utan även en pedagogisk då bristande positionering mot andra riskerar att grumla den egna positionen.

Som torde ha framgått finner jag inte att Olle Widhes argumentation övertygar i det som är avhandlingens huvudsyfte, nämligen att visa hur estetik och etik samverkar i Kyrklunds prosa. Enligt min mening fungerar inte texterna på det sätt som Widhe hävdar av bl.a. den anledningen att fiktional framställning inte kan fungera på detta sätt. Avhandlingens slutsatser nås här genom att olika berättarinstanser och ontologiska nivåer sammanblandas så att implicerade läsare behandlas som verkliga och genom att berättare, karaktärer och läsare bekymmerslöst får umgås på lika villkor. Framställningen bygger även på den dubiösa, för att inte säga felaktiga, föreställningen att vissa bestämda litterära grepp alltid genererar vissa bestämda effekter oavsett sammanhang. Samtidigt bör sägas att Widhe lyfter fram en central och väsentlig dimension av Willy Kyrklunds författarskap och att han kan vara sinnrik och skarpsinnig inom den ram han verkar. Men jag saknar en grundläggande teoretisk och metodisk medvetenhet och stringens. Detta yttrar sig också i en obe-

nägenhet att verkligen förhålla sig till de auktoriteter som nu okritiskt och inte alltid helt korrekt åberopas och i en ovilja att konfrontera de egna resonemangen mot tänkta invändningar för att därigenom pröva deras bärighet. Ingenstans diskuteras rimlighetskriterier vid tolkning, och det finns inget i nuvarande arbetssätt som skulle kunna få en text att bjuda motstånd. Därför kan man säga att svaren på alla frågor framstår som givna från början.

Slutligen bör framhållas att avhandlingen väsentligt ökar vår kunskap om Kyrklund-receptionen och om Kyrklund som en författare i tiden. Den ger en övertygande sammanfattning av hans livssyn sådan den kommer till uttryck i verket, och som den förste kan Olle Widhe visa att Jobs bok är en viktig och återkommande intertext i författarskapet. Dessutom belyser han utförligt koncipieringen av *Polyfem förvandlad*. Begreppen allegori, exempel och montage hanteras visserligen tivelaktigt och är inte tillräckliga för att beskriva Kyrklunds prosakonst, men de är förvisso användbara och kommer säkert att sätta spår i kommande Kyrklundforskning.

Sten Wistrand

Christer Ekholm, *Nervositeten kommer utifrån. Om Erik Beckmans tidiga författarskap*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2005.

Erik Beckmans (1935–1995) originalitet som författare framträder allt tydligare för varje år som går. Tidigt ville såväl kritiker som handboks-författare knyta Beckmans formövningar till sextiotalets konkretism, men snart nog insåg man att kopplingen inte är väsentlig. Delvis påhejad av honom själv har man senare associerat hans texter till åttiotalets poststrukturalistiska tänkande och språkuppfattning. I en debatt i *Dagens Nyheter* 1982 förklarade sig Beckman grymta med ”de poststrukturalistiska grisarna”. Inflytelserik för det perspektivet på författarskapet blev en *BLM*-essä från 1984 av Horace Engdahl. Men även denna skenbart förlösande kontext till Beckmans bångstyriga texter har nu satts ifråga, eller rättare, kompletterats. I en diger doktorsavhandling från Göteborgs universitet, *Nervositeten kommer utifrån. Om Erik Beckmans tidiga författarskap* av Christer Ekholm, analyseras det tidiga författarskapet

och dess formexperiment istället som drivet av en bestämd livsuppfattning, till synes i motsättning med alla konkretistiska eller poststrukturalistiska textbegrepp.

Det skall sägas på en gång att detta Ekholms grundperspektiv, att sufflera det tidiga författarskapet med meningsskapande intertexter och därigenom lyfta fram och belysa Beckmans livs-åskådning och dess relation till formexperimenten, är en viktig korrigerering av den tidigare forskningen och förtjänar allt beröm. Det har väl också framgått för tidigare läsare att författaren ville så mycket mer än att erbjuda ”öppna” konstverk eller meningssaboterande språkexperiment, men den ännu begränsade beckmanforskningen har inte riktigt tagit itu med de idémässiga infallsvinklarna.

Vi äger sedan tidigare en enda doktorsavhandling om Beckmans författarskap, Sven Hansells *Livet, även om jag dog av det. Erik Beckmans väg till en ny romanform* (1991). Redan titeln antyder att även Hansell relaterar Beckmans formexperiment till författarens livsuppfattning, men avhandlingen behandlar det tidigare författarskapet i en mer översiktlig form och ägnar den utförligare analysen åt den sena romanen *Katt och sten. En mosebok* (1984), och då särskilt ur ett intertextuellt perspektiv. I övrigt är vi hänvisade till en i och för sig ganska lång rad av artiklar och uppsatser. Ekholm hänvisar flitigt och med rätta till Hansells undersökning, men vid inte så få tillfällen sätter han frågetecknen vid Hansells iakttagelser och slutsatser. Till allt annat är relationen mellan Hansells och Ekholms avhandlingar ett lärorikt exempel på hur otacksamt det är att vara först på plan i den akademiska forskningen och vilken vinst det ligger i att ha en föregångare att ta spjörn emot. Kanske kunde Ekholm ibland ha tagit större hänsyn till detta och att Hansell ägnar ett så begränsat utrymme åt de beckmantexter som han specialstuderar.

Därmed inte sagt att Ekholm förhåller sangviniskt till den tidigare forskningen, tvärtom har han i en dryga hundra sidor lång notförteckning omsorgsfullt anfört de tidigare rönen och såvitt jag kan bedöma hanterat dem på ett rättvisande sätt. Det leder oss över till avhandlingens disposition och avgränsningar. Ekholm har valt att göra halt vid den stora sextiotalsromanen *Hertigens kartonger* (1965), vilken också får sägas vara avhandlingens huvudsakliga studieobjekt: ungefär hälften av undersökningen ägnas denna, inte